

Voorwoord

Op 31 oktober 1517 publiceerde Maarten Luther in Wittenberg zijn 95 stellingen, wat doorgaans als het startschot van de reformatie wordt beschouwd. Het duurde nog tot 1596 dat ook in Aldeboarn de reformatie zichtbaar werd met een Gereformeerde dienst die geleid werd door ds. Coenradis Johannis Alutarius. Belangrijke jaartallen zijn:

- **1596.** Ds. Coenradis Johannis Alutarius houdt de eerste protestante eredienst in de St. Pancratius kerk te Aldeboarn.
- **1600.** Op 3 april 1600 wordt ds. Alutarius beroepen naar Aldeboarn en wordt de eerste eigen predikant
- **1753.** Op 11 november 1753 wordt de huidige kerk in gebruik genomen met een leerrede van Leeuwarder predikant ds. Johannes Ratelband.
- **1779.** Op 27 mei wordt het door Lambertus van Dam gebouwde orgel in gebruik genomen. De feestelijke dienst staat onder leiding van ds. H. Haga (1773-1781).
- **1860.** Bij koninklijk besluit nr. 22 van 4 juni 1860 ontstaat formeel de “Christelijke Afscheidene Gereformeerde Gemeente te Oldeboorn”. Er wordt gekerkt in een tot schuur omgebouwde kerk aan Oldeboorn nr.251a nu bekend als Weaze Eastein 3.
- **1887.** Op 5 oktober 1887 besluit de Verenigde Doopsgezinde Gemeente van Oldeboorn tot verkoop van de voormalige Doopsgezinde kerk “Het Nieuwe Huis” aan de Weaze. De Gereformeerden kopen de kerk voor f. 4040,-

- **1973.** Op 1 mei 1973 ontstaat in Aldeboarn de eerste Friese SoW gemeente.
- **1992.** Het voorstel van de Commissie van Beheer, om tot verkoop over te gaan van Gereformeerde Weaze kerk (inclusief orgel), wordt op de gemeenteavond van 26 maart 1992 aangenomen.
- **2007.** 18 april 2007 ontstaat de Protestantse Gemeente Aldeboarn.

Deze brochure geeft een korte beschrijving van de reformatie geschiedenis van Aldeboarn. Daarbij laat ik de geschiedenis van de Doopsgezinde kerk buiten beschouwing. Wellicht dat daarover nog eens een afzonderlijke brochure zal verschijnen. De geschiedenis van die kerk verdient dat.

Als koning David de taken overdraagt aan zijn zoon Salomo, krijgt Salomo te horen dat de Heer hem heeft uitgekozen een tempel te bouwen. David zegt dan tegen Salomo: “ *Wees vastberaden en standvastig, ga aan het werk, laat je door niets weerhouden of ontmoedigen*” (1Kronieken 28:20). Het is deze zelfde vastberadenheid en standvastigheid die ook kenmerkend is voor het geestelijk leven in Aldeboarn, tot op de dag van vandaag.

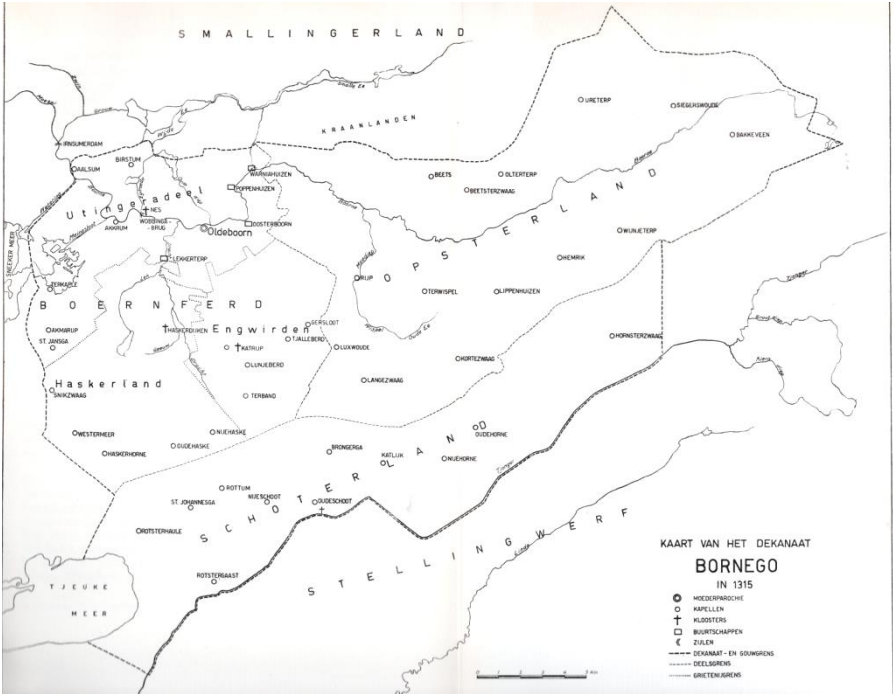
Aldeboarn, Lykele van der Ven, juni 2017, aangepast juni 2023.

Rooms Katholieke tijden.

De kerkgeschiedenis van Aldeboarn zou volgens de verhalen, beginnen bij Bonifatius die in 754 aan de oevers van Boorne voet aan wal zet. *“Ao 754 heeft Bisschop Bonifacius het Dorp Oudeboorn gesticht, en is in 't zelve jaar met 52 van zyne mede-gezelen tot Dockum doodt geslagen”*, schrijft Winsemius in zijn Chronique van Vriesland Franeker 1622. Aan de Boorne zou hij vanuit een wel (bron) gedoopt hebben. Boven die bron zou een kapel gebouwd zijn en vervolgens een tufstenen kerk. Zo lezen we verder bij Winsemius: *Het dorp Boorn heeft den name van den Borne oft Bron, welkche een fonteyn ofte springende water is, boven welkce in voortijden de inghesaeten en de kerkcke gebout hebben, als ten huydigen dage te sien is”*.

Het zou hier dan gaan om de bron waar Bonifatius uit zou hebben gedoopt. In 1664 schrijft Schotanus in zijn Beschryvinghe van de Heerlyckheydt van Frieslandt: *Oldeboorn: een schoone kerck en toorn: een groot en wel bestraet dorp. In 't midden van de kerck is een fonteyn, over welkcke de kerck in superstitie eertijds is gebout.”* Het lijkt er op dat Schotanus gebruik gemaakt heeft van de kennis van Winsemius. Schotanus laat namelijk in het midden of de “bron“ dan nog aanwezig is. In de Tegenwoordige Staat van Friesland van 1788 lezen we: *“De toren en kerk staan in 't Zuid-Oostelykste deel des Dorps, en zijn fraai opgebouwd. De voorige kerk, een oud en groot gebouw, rustende op twee rygen pylaaren, was gebouwd op of over eene fontein of born”* In 1956 is het huidige meubilair in de kerk geplaatst. Op de hoek van het koor is toen een put ontdekt. Daar is toen geen verder onderzoek naar gedaan. In zijn bijdrage in De Vrije Fries van 1962 schrijft H. Halbersma: *“Men kan slechts betreuren dat de in 1956 geboden kans niet beter werd benut en een onderzoek naar de door Winsemius vermelde bron achterwege bleef”* Jancko Douwama (1482-1533)

schrijft in zijn “Boeck der Partijen” dat Oldeboorn een oud en groot dorp is. Er staat een “*cathedrael kercke*”. Samen met 40 kerken en kloosters vormt dit Bornego, aldus Jancko Douwama. De door Jancko Douwama genoemde “*cathedrael kerkcke*” is de St. Pancratiuskerk. Het precieze bouwjaar is niet bekend, maar omdat deze kerk in zijn geheel was opgetrokken van tufsteen mag verondersteld worden dat de bouw uiterlijk 1200 moet hebben plaats gevonden. Daarna komt de baksteen (kloostermop) in zwang. Maar er is nog een aanwijzing voor de bouw rond 1200. In 1243 wordt voor het eerst gesproken over het bestaan van een kerk in Oldeboorn. Dan wordt door de bisschop van Utrecht de kerk, met al haar toebehoren, overgedragen aan Commanderie van de Duitse Orde te Nes. Oldeboorn was de moederkerk van het dekenaat Bornego, het gehele Boornegebied omvattend. Wat er onder “alle toebehoren” wordt verstaan, laat de oorkonde waarin de overdracht is vastgelegd, in het ongewisse. In de jaren 1245 en 1258 wordt de schenking aan de Nesser Commanderie steeds bevestigd. Omdat ook bij deze bevestigingen was vergeten om iedereen bij overdracht te betrekken, was dat aanleiding voor bisschop Guy van Henegouwen om in 1315 op de schenking terug te komen. Hij noemt de overdracht een gunst, omdat destijds de deken van het kapittel van de Utrechtse kerk de overdracht niet had geratificeerd. De overdracht zou dus als ongeldig verklaard moeten worden. Er komt overigens wel duidelijkheid over wat verstaan moet worden onder “alle toebehoren”. Om ook in de toekomst misverstanden te voorkomen somt de bisschop nog even alle dochterkapellen van de Sint Pancratius te Oldeboorn op. Het zijn er 38. Ze vallen allemaal binnen de grenzen van de grietenijen Utingeradeel, Haskerland. Engwirden, Opsterland en Schoterland (zie afbeelding 1).

Afb. 1 Kaart overgenomen uit de Vrije Fries '962: BORNEGO Bijdrage tot de oudste geschiedenis van het Neder-Boornegebied, door H. Halbertsma

Er schijnt overigens regelmatig onenigheid te zijn geweest over het eigendomsrecht van de kerk in Oldeboorn. Door de "fout" van 1243, waardoor de bisschop in 1315 de schenking eigenlijk ongeldig verklaart, wordt tot 1489 regelmatig het eigendomsrecht ter discussie gesteld en dus ook de positie van de pastoor. Zo wordt in 1404 pastoor Johan van Oldeboorn niet als "persona" (bezitter naar kerkelijk recht) aangeschreven, maar als "curatus" (zielzorger). Aan deze onduidelijkheid komt in 1489 een eind. In een oorkonde wordt met zoveel woorden door de aartsdiaken

van Oudmunster erkent dat de kerk van Oldeboorn vanouds bij het convent van Nes geïncorporeerd is geweest (*J.A.Mol, de Friese Huizen van de Duitse Orde, 1991*).

Overigens is er wel eens wat te doen omtrent de pastoor van Oldeboorn. Als commandeur Reyner van Elburg in 1526 in Nes wordt benoemd, is zijn eerste daad het wegpromoveren van pastoor Gaele van Oldeboorn *“die dronkenman die nu de kerk in Oldeboorn bedient”* (*Nes door de eeuwen heen*). Pastoor Gaele staat in de lijst van pastoors genoemd als Galienus Galko (1514-1528).

In 1543 moeten alle geestelijken een opgave doen van hun inkomsten uit de kerkelijke goederen. Dit in opdracht van landvoogdes Maria van Hongarije. Ze zijn opgenomen in de Beneficiaal boeken van Friesland. Deze boeken geven per grietenij en dorp een compleet overzicht van de geestelijke goederen. Pastoor Johannes Erler van Oldeboorn (1543-1554) vindt het blijkbaar onrechtvaardig dat wel de inkomsten, maar niet de uitgaven worden opgevraagd. Hij sluit zijn lijst met inkomsten dan ook als volgt af: *“Nog dertich karolusguldens uyt den gemeenen saeten jaerlix, hierop moet die Pastoor halden een Capellaen ende Coster, buyten scaeden van de Gemeente; hier boven moet hij oock geven den Sangers op Sancte-Steffensdag (26 december, LvdV) een maalyd wel costende thien floreenen”*. Of dit iets heeft uitgehaald en of er een verrekening heeft plaatsgevonden wordt nergens vermeld. Johannes Erler was eerder pastoor te Rottum van 1539-1543.

Er was een mogelijkheid tot carrière maken vanuit het klooster Nes. De Nesser pastoors werden binnen het klooster opgeleid. Na de priesterwijding verbleven ze nog enige tijd in het klooster. De

loopbaan kon niet eerder beginnen dan nadat er één van de zeven pastoraten vacant werd. Mol geeft in zijn boek "De Friese huizen van de Duitse orde" als voorbeeld van zo'n carrière die van commandeur Reyner van Elburg. In de jaren 1518-1520 is hij pastoor te Katrijp en Terband, in 1523-1525 te Rottum en hij wordt in 1526 genoemd als commandeur. Rottum, ook de opstapplaats van pastoor Johannes Erler van Oldeboorn, zoals we eerder zagen

Op 31 maart 1580 nemen de Staten van Friesland een resolutie aan waarin het Katholicisme wordt verboden. De Gereformeerde Godsdienst wordt vanaf nu de officiële godsdienst. De Rooms Katholieken houden de mis vanaf nu in schuilkerkjes. En al weet de overheid daarvan, men laat het oogluikend toe. Als het gebouw waar men de mis hield van buitenaf maar niet als zodanig te herkennen is. De laatste pastoor die dienst deed in de Sint Pancratius kerk was pastoor Nicolaus. Eind 16e eeuw zijn op zijn minst 50 pastoors, vicarissen en prebendarissen vervangen door aanvankelijk 50 predikanten. Eén van die 50 predikanten is Coenradus Johannis Alutarius. Hij wordt door de Gedeputeerde Staten van Friesland naar Utingeradeel gezonden waar hij alle zes dorpen, waaronder dus ook Aldeboarn, moet bedienen.

Naar de Gereformeerde godsdienst.

Op 10 juli 1596 wordt Coenradus Johannis Alutarius toegelaten "tot de dienst des Woords". Tot 1600 moet hij alle zes dorpen van Utingeradeel bedienen. Van 1600 tot en met 1609 alleen de dorpen Oldeboorn, Nes en Akkrum. En vanaf 1610 alleen nog Oldeboorn en Nes. Maar voor ds. Coenradis Johannis Alutarius komt het zover niet. Hij is dan al vertrokken naar Tzum.

Op 25 juli 1596 vindt de eerste Gereformeerde dienst plaats in de voormalige Pancratiuskerk van Oldeboorn. Ds. Coenradus Johannis Alutarius gaat in die dienst voor. In 1597 besluiten de Staten van Friesland dat er een tweede predikant kan worden beroepen. De Volmachten van de Grietenij geven aan hier onvoldoende middelen voor te hebben. Het voorstel wordt ingetrokken. In 1598 wordt overeengekomen dat ds Alutarius voor nog een jaar de diensten zal waarnemen. Zijn traktement wordt verhoogd van 400 naar 430 caroligulden.

Op 11 januari 1599 zijn de Volmachten van de Grietenij onder leiding van de dan reeds invloedrijke calvinistische grietman, Feicke Tetmans (1578-1600) bijeen. De inwoners van Oldeboorn maken van deze gelegenheid gebruik om de vergadering een *“wydlustig vol tedere, en Godtvrugtige uitdrukkingen zijn de Request”* aan te bieden. Men wilde hiermee bereiken dat Ds. Alutarius tot haar eigen predikant zou worden benoemd. Het verzoek wordt afgewezen. Opnieuw was de reden dat er geen geld was voor een tweede predikant. Begin 1600 gebruiken de inwoners van Oldeboorn opnieuw het middel van rekest. Nu naar de Staten van Friesland. Nu met succes, want op 3 april 1600 werd het volgende bericht van de kansel afgelezen: *“Dat Coenradis Alutarius het instrument van beroeping hadde verkregen als ordinair en permanent Leraar dezer gemeente”* Op 14 april wordt dit door de classis formeel vastgesteld. De classis merkt daarbij op dat *“gemelde Heeren voor zijn onderhoud zouden zorgdragen”*. De Staten beslisten, dus moesten zij ook maar voor de kosten opdraaien. Ds. Coenradis Johannis Alutarius werd zo de eerste predikant van Akkrum, Oldeboorn en Nes. Op 26 oktober 1603 krijgt Alutarius een beroep naar Tzum. Op 25 november 1603 doet hij

daar zijn intrede. Van enig verzet is geen sprake meer, althans we lezen daar niets over.

Een nieuw kerkgebouw.

In 1723 slaat de bliksem in de toren van de Pancratiuskerk. Na veel gepraat wordt uiteindelijk besloten om de toren af te breken en een nieuwe te bouwen.

De inwoners van Oldeboorn willen, zo gaat het verhaal, de hoogste dorpstoren van Friesland bouwen. Die staat op dat moment in Tzum en meet 72 meter. Dat wordt door de inwoners van Oldeboorn aan de hand van een touw vastgesteld. Echter, de inwoners van Tzum, zien kans om op een onbewaakt ogenblik een stuk van het touw af te snijden. Als de toren in Oldeboorn in 1737 gereed is, blijkt hij 46 meter en 5cm hoog te zijn. En vanaf dat moment heten de inwoners van Tzum de “lyntsjesnijers” (touwknippers) en de inwoners van Oldeboorn “tuorkemjitters” (torenmeters).

In 1752 wordt de kerk met zijn twee zijbeuken afgebroken en wordt de huidige kerk tegen de toren aangebouwd. Op 11 november 1753 wordt de kerk (huidige Doelhôfkerk) in gebruik genomen. De inwijding wordt gedaan door ds. Johannes Ratelband uit Leeuwarden. Op 31 oktober 1753 ontvangt hij een uitnodiging daartoe van grietman Regenerus Lycklama à Nijeholt. De eigen predikant van Oldeboorn, ds. Martinus van der Vegt, was kort voor de ingebruikname van de kerk, op 80 jarige leeftijd overleden. Ds. Ratelband en ds. Van der Vegt waren bevriend met elkaar. Ze hadden elkaar op 9 juli 1753 nog ontmoet. Uit aantekeningen van ds. Ratelband blijkt dat ds. Van der Vegt dan al ziek is.

De “Leerrede” waarmee ds. Ratelband de inwijding heeft gedaan is in 1753 in druk verschenen bij Pieter Koumans de stadsdrukker en boekverkoper van Leeuwarden. Het is boeiend te lezen wat ds. Ratelband heeft te vertellen over de Pancratiuskerk en zijn pastoors. De geestelijke situatie van voor de reformatie beschrijft ds. Ratelband als volgt: *“U lieden wierd wel in de dagen van oudts eene kerk gegunt tot uwen plegtigen openbaren Godsdienst, maar zij was toegewijd aan de blinde bijgelovigheid van het Pausdom, en daarin wierden leeringe geleert, die de zuivere genade-leer toegedaan was, bitterlijk vervolgt; ’t welk eeuwen geduurt heeft, tot dat God zig uwer ontfermde, het ligt der reformatie uit de duisternisse van het Antichristendom liet opgaan”*

Afb. 2. Portret van Johannes Ratelband (1715-1793) als hoogleraar aan de universiteit van Franeker. Hij was hoogleraar van 1765-1791. Dit schilderij bevindt zich in museum Martena te Franeker. (foto Lykele van der Ven)

Als hij in zijn preek de Reformatie heeft behandeld sluit hij dat gedeelte af met de volgende opmerking: *“Van die tijden af hebben alle Gemeintens in ons Vaderland, en dus gij ook Gemeinte het*

vooregt genoten, om in uwe Bedenhuis door verscheidene getrouwe dienstknegten, met een Evangelium, gezuivert van Paapsche en Arminiaansch zuurdeeg bedient te worden” Ds. Ratelband brengt een nuance aan. Als hij het over de tijd heeft voor de reformatie spreekt hij van “kerk”. Heeft de reformatie plaatsgevonden dan is het een “Bedenhuis”.

Na de eerste “dienstknegt” volgen er 32. De huidige en 33^e in de rij is ds. Piet Rozeboom (Hervormd, SoW en PKN). In de ruim vier eeuwen die daar mee gemoeid zijn, is heel veel gebeurd. Zo is ds. J.W. van Wijngaart (1651-1666) met zijn gezin aan de pest overleden. Onder ds. H.Haga (1773-1781) werd het 1^e orgel, gebouwd door Lambertus van Dam (1779), in gebruik genomen. Zo hebben ds. J. Heringa en ds. A. Buwalda van Holkema samen een eeuw vol gemaakt (1786-1885) en is er een predikant letterlijk het dorp uit geslagen (ds. E.J.Homoet 1886-1887). Tijdens de “kwestie” J.H.J.B. Austie (1956-1960) bleef op zondag 14 december 1958 de kerkgesloten.

Samen op Weg naar de Protestantse Gemeente Aldeboarn.

Op maandag 13 oktober 1834 schrijft ds. Hendrik de Cock in het Groningse Ulrum geschiedenis. Onder zijn leiding wordt het besluit genomen tot afscheiding van de Hervormde kerk. De volgende dag ondertekenen 137 gemeenteleden een document, “de Acte van Afscheiding of Wederkeering”. In de ogen van ds. de Cock raakte de kerk steeds verder verwijderd van de belijdenisgeschriften zoals vastgesteld tijdens de Dordse Synode van 1618. Het conflict tussen ds. Hendrik de Cock en de kerkelijke autoriteiten had tot gevolg dat hij de Afgescheiden gereformeerde gemeente Ulrum stichtte.

Al snel bleek dat, hetgeen zich in Noord Groningen afspeelde een gevoel was van velen in het land. In de jaren 1835-1836 ontstonden er meer dan 100 afgescheiden gemeenten. In de jaren daarna zouden er nog heel veel volgen. In Tjalleberd hadden de afgescheidenen zich al als een gemeente verenigd. De erkenning zou pas in 1846 komen. In juli 1836 gaan drie inwoners van Oldeboorn, Hendrik P. van der Werf, Sint Gerlofs (de smid) en Aaltje Reinders, naar "de verboden godsdienst" in Tjalleberd. Dit is het begin van een steeds groter wordende groep.

Als in 1843 Tjalleberd als Afgescheiden gemeente wordt erkend, willen de afgescheidenen uit Oldeboorn ook hun eigen gemeente stichten. Daartoe doen zij in mei 1844 een verzoek. Elf gemeentelieden vragen in een verzoekschrift zich te mogen afscheiden van de Hervormde kerk van Oldeboorn-Nes om zo een zelfstandige gemeente te kunnen oprichten. Grietman Wilco Holdinga Lyclama à Nijeholt neemt het verzoekschrift in behandeling. Op 29 juni 1844 gaat het verzoek met een negatief advies van de Grietman naar de Gouverneur van de provincie Friesland, de heer M.P.D. baron van Sytzma.

De Gouverneur neemt het negatieve advies niet over. Op 6 juli 1844 verzoekt hij de minster van Eredienst, Hugo baron van Zuylen van Nijeveld, een positief besluit te nemen. De Gouverneur is van oordeel dat aan alle voorwaarden is voldaan en dat op meerdere plaatsen kleine groepen inmiddels een gemeente gesticht hebben. De minister van Eredienst is echter een andere mening toegedaan. De elf hadden zich eerst tot de kerkenraad van de Hervormde Gemeente Oldeboorn-Nes moeten richten. Dat is niet gebeurd en daarom wijst hij het verzoek af.

Zes van de elf stappen dan naar de kerkenraad van de Hervormde Gemeente. Maar nu doet de kerkenraad moeilijk. Tijdens haar vergadering van 26 november 1844 neemt zij het besluit dat iedere afgescheidene zich persoonlijk tot de kerkenraad moet wenden met een verzoek tot afscheiden. Die stap hebben zij niet genomen. En zo bleef men zonder de erkenning van de overheid gewoon door gaan met de diensten. Het waren huiskamerdiensten. Dat duurt tot het institueren van 1857.

Op dinsdag 20 september 1853 is er een avonddienst. Voorganger is ds. E.R. Breitsma, die lopend uit Heerenveen is gekomen. Lieuwe Jans de Jong (1798-1855), boer te Poppenhuizen onder Oldeboorn, schrijft in zijn dagboek over deze bijeenkomst het volgende: *“Zeer velen maakten hiervan gebruik om hem te horen, sommigen om het geloof, sommigen uit belangstelling, sommigen uit nieuwsgierigheid om stof tot spotten. Midden in de godsdienst-oefening komen de Heer Burgemeester, Secretaris, en 3 politie agenten in het vertrek en tekenen allen de aanwezigen op, die niet bijtijds gevlugt waren. De Leeraar stond pal en verkondigde Gods woord alsof er niets gebeurde. Ook hij werd in vrede gelaten en niets gezegd. Het was een gehuurde kamer van een particulier, ongevraagd aan het bestuur, onwillig om het te doen. En een vergadering van boven de 20 man. Hier ongewoon!”*

De door Lieuwe Jans de Jong genoemde burgemeester is dezelfde als de Grietman van het verzoekschrift van 1844. In 1851 werd het Grietmanschap opgeheven en kwam de benoemde burgemeester daarvoor in de plaats. Wilco Holdinga Lycklama à Nijeholt bleef als burgemeester in functie tot 1867. Dan maakt hij plaats voor Bernardus Jouke Buma. Er gaan stemmen op om een eigen Christelijke Afgescheiden gemeente te stichten. Men was al

bezig om een schuur om te bouwen tot kerkzaal (251a nu Weaze Eastein 3) Op 14 mei 1856 besluit de classis om Oldeboorn onder toezicht van Heerenveen te stellen. De eerste doopbediening vindt plaats op 16 november 1856 door ds. W. Groeneveld uit Mildam. Gedoopt wordt Janke, dochter van ouderling en preeklezer Freerk A. Elzinga en Bontje Winter.

Op 26 november 1857 tijdens de classisvergadering vindt de instituering van de Afgescheiden gemeente plaats. Deze wordt bevestigd in de dienst van zondag 18 december 1857. In die dienst gaat ds. R.L. van der Scheer uit Lippenhuizen voor. Deze predikant treedt ook op als consulent. Bij Koninklijk Besluit nr. 22 van 4 juni 1860 ontstaat formeel de “Christelijke Afgescheidene Gereformeerd Gemeente te Oldeboorn” Het adres van de kerk wordt in het besluit aangegeven als Oldeboorn nr.251a (nu Weaze Eastein 3). Het adres van de eerder genoemde omgebouwde schuur.

*Afb 3 en 4: Weaze Eastein 3 vooraanzicht en achterkant.
(foto Lykele van der Ven)*

Vanaf 1861 is W.G. Visser (afbeelding 5), komend van Sneek, le-
rend ouderling. In 1863 vertrekt hij naar Medemblik. Hij wordt
predikant op bijzondere gaven en staat nog vele jaren op Urk.

In 1865 is ds. J. ter Burg (1865-1896) de eerste eigen predikant
(in verschillende bronnen wordt hij ter Borg genoemd o.a. bij
Kalma' Naamlijst der Fries Gereformeerde predikanten 1964).
Op 18 augustus 1865 vestigt hij zich met zijn vrouw Cornelia ter
Burg-Mennes en hun 5 zonen in Oldeboorn. Op zondag 20 augus-
tus wordt hij als de eerste eigen predikant bevestigd.

De Gereformeerde kerk van Oldeboorn heeft 15 predikanten ge-
had. De gemeente heeft twee predikanten gehad die, nog vol in
het ambt staande, plotseling zijn overleden. Het waren J. ter Burg
(1865-1869) en J. Tangsma (1902-1905). Ds. Tangsma is slechts
33 jaar geworden. Voor een plattelandsgemeente is de gerefor-
meerde kerk nooit erg lang vacant geweest is. Wel heeft men in
de loop der jaren vele bedankjes moeten incasseren bij het be-
roepingswerk. Zo kwamen, voordat ds. F. Dresselhuis in 1926 het
beroep naar Oldeboorn aannam, niet minder dan veertien be-
dankjes binnen. De mededeling dat ds. Dresselhuis het beroep
had aangenomen, staat dan ook met rode inkt in de notulen op-
getekend! En voordat ds. Hasper kwam, hij kreeg in de Gerefor-
meerde Kerken grote bekendheid door zijn ritmische psalmbe-
rijming, had men twaalf bedankjes te incasseren.

Na de intrede van de eerste predikant zal als 15^e predikant ds. J.
Mak de gemeente bedienen. Op 1 mei 1973 zal de Hervormd/
Gereformeerde Federatie ontstaan. De eerste Samen op Weg ge-
meente in Friesland is daarmee een feit. De Gereformeerde pre-

dikant ds. Mak zal dan ook de eerste predikant worden van de gefedereerde gemeente.

Afb. 5: W.G. Visser, lerend ouderling van 1861-1863 later predikant op bijzondere gaven in Medemblik en op Urk (foto: Gereformeerdekerken.info).

Weazekerk.

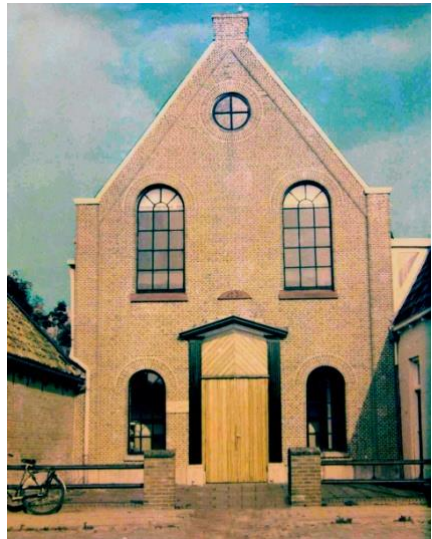
Voordat het proces van samenwerking verder wordt beschreven, is het goed om de Gereformeerde kerk nog even te volgen. Als in 1886 de twee Doopsgezinde gemeenten die Oldeboorn rijk is, na jaren vergaderen, de Verenigde Doopsgezinde Gemeente Oldeboorn gaan vormen, hebben zij een kerkgebouw over. De Doopsgezinde gemeente "Het Oude Huis" had in 1855 een kerk gebouwd in de Andringastrjitte en dat werd de kerk voor de nieuw gevormde gemeente. Ds. K.R. Schuiling, die een belangrijke rol heeft gespeeld in de samensmelting van de twee Doopsgezinde gemeenten, werd de eerste predikant van de Verenigde Doopsgezinde Gemeente Oldeboorn. In totaal heeft hij de Doopsgezinde gemeente Oldeboorn van 1857 tot 1889 gediend. Eerst als predikant van "Het Oude Huis". En vanaf 1882 was hij ook consulent van "Het Nieuwe Huis".

De kerk uit 1738 van "Het Nieuwe Huis" aan de Weaze werd in 1887 verkocht aan de Gereformeerden voor f 4040,- Net voor de verkoop werd nog wel de kroonluchter overgebracht naar de

Doopsgezindekerk in de Andringastrjitte. In 1914 is er een orgel geplaatst, gebouwd door Mart Vermeulen uit Woerden. Dit orgel heeft 1 klavier en 12 registers. In 1955 is het uitgebreid en geres- taureerd. Het orgel is tot op de dag van vandaag nog aanwezig.

Het College van Beheer neemt in februari 1992 het besluit tot verkoop. Er is komen vast te staan dat er veel achterstalling onderhoud is. Ook de brandveiligheid is niet optimaal. Ook daar zouden voorzieningen voor moeten worden getroffen. Tijdens de gemeenteavond van 26 maart 1992 krijgt het College van Beheer het groene licht tot verkoop van de Weazekerk. Vanaf nu wordt er alleen nog “gekerkt” in de Doelhôfkerk. Na 105 jaar dienst te hebben gedaan als Gereformeerde kerk en in totaal 254 jaar als Godshuis gaat het pand nu verder als een burgerwoning.

*Afb. 6: De Weazekerk uit 1738.
Van 1887 tot 1992 Gereformeerdekerk.
Daarvoor was het de Doopsgezindekerk
“Het Nieuwe Huis”.
(foto Jan van der Laan)*

Naar een federatie Hervormd/Gereformeerd (SoW).

In 1968 staat er een kleine maar niet onbelangrijke mededeling in notulen van de kerkenraad van de Hervormde gemeente. Er heeft een gesprek plaatsgevonden tussen ouderling A. de Groot van de Gereformeerde kerk en de Hervormde predikant ds. A.K.L. Bloem. Bij de Gereformeerde kerkenraad bestaat de wens om meer contact te hebben. Het gesprek zal de basis zijn voor de uiteindelijke samensmelting van de beide kerken. Maar voor het zover is, zal er nog heel veel water door de Boorne stromen.

Op 28 februari 1969 vindt er voor het eerst een gezamenlijke kerkenraadsvergadering plaats. Van deze vergadering maakt geen van de beide kerkenraden een verslag. Alleen in de notulen van de Hervormde kerkenraad wordt er een opmerking over gemaakt. De samenwerking tussen kerken komt in een versneling als op 18 januari 1970 ds. Mak zijn intrede doet in de Gereformeerde kerk. Op 25 mei van datzelfde jaar houdt ds. Mak een inleiding voor de gezamenlijke kerkenraadsvergadering. De titel van zijn inleiding is: "Hoe ziet de gereformeerde de hervormde kerk?" Op de gemeenteavond die hierop volgt wordt ingestemd met een kanselruil tussen Hervormd gemeente en Gereformeerde kerk.

Op 2 mei 1971 vindt de eerste gezamenlijke ochtenddienst plaats. Voorganger in de Hervormde kerk is de gereformeerde predikant ds. Mak. In dit jaar verschijnt ook het eerste nummer van het gezamenlijke kerkblad. Heeft het eerste nummer nog geen naam, op het tweede nummer prijkte de naam "Togearre Fierder". Inmiddels is de kinderkerk al een gezamenlijke activiteit en hebben ook de twee gesprekskringen van jongvolwassenen elkaar gevonden. Hetzelfde geldt ook voor de gespreksgroe-

pen van ouderen. De kerkenraden gaan vaker gezamenlijk vergaderen en er komen zes gezamenlijke kerkdiensten. Pastoraal komt de samenwerking ook van de grond. Vervanging bijvoorbeeld bij vakantie regelen de beide predikanten onderling.

De predikanten zijn in de beide kerken de grote animators in het proces dat op gang komt en niet meer lijkt te stoppen. Een eeuw van scheiding lijkt op zijn eind te lopen. Voordat de Hervormde predikant ds. Bloem in 1973 met emeritaat zal gaan, schrijft hij ten behoeve van het gezamenlijk optreden een "Schets". In die schets schrijft hij o.a. het volgende *"Niet vergeten mag worden dat als ondergrond van dit geheel (de samenwerking tussen de beide kerken, LvdV) mede dient de gemeenschappelijke basisschool plus het Christelijke organisatieleven. Met daarbij bovendien ook nog een sterke dorpsgemeenschap, waarin men elkaar telkens weer terugvindt"*. Als ds. Bloem zijn "Schets" schrijft, is de kerkelijke kaart als volgt:

De Gereformeerde kerk: 153 belijdende leden en 133 doopleden. De Hervormde gemeente: 160 belijdende leden en 174 doopleden. Beide kerken lijden aan vergrijzing. Van de 160 hervormde lidmaten zijn er 40 die 70 jaar of ouder zijn. Bij de gereformeerde lid- maten zijn dat er 16.

Het is duidelijk dat door samenstelling en grootte, ook de financiën een rol gaan spelen. Zo vraagt men zich in die tijd hardop af of er een basis zal blijven bestaan die twee predikantsplaatsen zal rechtvaardigen. Met de wetenschap dat de hervormde kerkvoogdij in 1971 een begrotingstekort meldt van f 7000,- en het

ook voor de gereformeerden steeds moeilijker wordt om de eindjes aan elkaar te knopen. Financieel staat ook deze kerk onder toezicht. Het emeritaat van ds. Bloem is dan ook de definitieve stoot tot de vorming van de Hervormd/Gereformeerde Federatie en het behoud van één predikantsplaats.

De beide predikanten werken hard aan een gezamenlijke overeenkomst. Op 17 april 1973 ligt er op de gezamenlijke kerkenraadvergadering een definitieve tekst van een overeenkomst tussen de beide kerkelijke gemeenten. Het is het slotstuk van een anderhalf jaar durend overleg tussen de beide predikanten. Het initiatief tot dit structurele overleg is afkomstig van ds. Bloem. Het is zijn naderend emeritaat, de zorg omtrent de predikantsplaats, de financiële zorgen van beide kerken en de steeds verdergaande samenwerking die hem hiertoe brengt.

De beide predikanten komen met een voorstel dat op de afzonderlijke gemeenteavonden in stemming wordt gebracht. Ds. Mak heeft aantekening gehouden van het hele proces en daaruit blijkt dat het voorstel van de beide predikanten met 1 stem tegen wordt aangenomen. En zo kan het dan gebeuren dat op 17 april de definitieve tekst ter tekening voorligt op de gezamenlijke kerkenraadvergadering. Het voorstel houdt in dat er vanaf 1 mei 1973 niet een nieuwe hervormde predikant zal worden beroepen. Vanaf dat moment zal ds. Mak benoemd worden tot "bijstand in het pastoraat in de Hervormde Gemeente Oldeboorn en Nes". Omdat er nog niets rond de SoW kerkordelijk was geregeld, was dit de enige mogelijkheid om ds. Mak aan de ontstane federatie te binden. De plannen van Oldeboorn waren overigens eind 1972 al wel goedgekeurd door de Provinciale Kerkvergadering

van de Hervormde Gemeente en de classis Heerenveen van de Gereformeerde kerk.

De bevestiging en intrede is op zondag 6 mei in een gezamenlijke dienst in de Hervormde kerk, die vanaf nu de Doelhofkerk zal heten. Die naam is afgeleid van het plein waaraan de kerk staat. Doelhôf is Fries voor doolhof. Plein en omgeving waren vroeger bebouwd als een waar doolhof. De Gereformeerde kerk heet vanaf nu de Weaze kerk. De bevestiging wordt geleid door ds. Bloem. Op 1 mei 1973 ontstaat zo de eerste SoW (Samen op Weg) gemeente van Friesland. Juridisch blijven de beide kerken nog wel volledig zelfstandig. Met ds. Mak wordt afgesproken dat hij in ieder geval tot 1 januari 1975 aan de SoW gemeente zal blijven verbonden.

Afb.7: Ds. A.K.L. Bloem (1966-1973) tijdens een doopdienst op zondag 12 maart 1972 (foto, archief PG Aldeboarn)

Afb. 8: Ds. J. Mak (1970-1975) die samen met Ds. A.K.L. Bloem, afb. 7 (1966-1973) een belangrijke rol heeft gespeeld bij de totstandkoming van de Hervormd/Gereformeerde Federatie. (foto, archief PG Aldeboarn)

Ds. Mak blijft tenminste tot 1 januari 1975 om zoals hij dat zelf noemt *“dit experiment een goede kans te geven”*. Als ds. Mak een beroep aanneemt naar Bunschoten-Spakenburg en op 25 mei 1975 afscheid neemt, is de beslissing al genomen om gezamenlijk één predikant te beroepen. Als je in iets de eerst bent, loop je natuurlijk wel tegen een heleboel regels aan en hoor je vaak, *“dat kan kerkordelijk niet”*. Zelfs toen er al een Tussenorde door de Raad van Deputaten Samen op Weg was opgesteld en door de combisynode was aangenomen, werd dat geluid nog vaak gehoord. En dat, terwijl die Raad juist was opgericht om een platform te zijn voor gemeenten die Samen op Weg wilden gaan, die gemeenten met raad en daad terzijde te staan. Om ds. Mak te beroepen als bijstand in het pastoraat moest er zelfs eerst een pseudo combinatie worden aangegaan met Hervormd Akkrum. Pas toen dat rond was kon de bijstand in het pastoraat geregeld worden.

Zijn die obstakels genomen, bij het beroepen van een gezamenlijke predikant worden de bergen alleen maar hoger. Uiteindelijk wordt er door de Commissie voor Beroepingswerk binnen de Nederlands Hervormde Kerk op 2 april 1975 toestemming verleend om een gezamenlijke predikant te beroepen. De richtlijnen voor de vervulling van een predikantsvacature, opgesteld door de Generale Synode der

Hervormde Kerk, wordt als bijlage meegezonden. Alles mag, maar binnen onze regels, zo krijg je de indruk als je de correspondentie ter zake doorleest. Wat voor een predikant werd er precies gezocht? In een brief van 27 maart 1973 aan de Commissie voor het Beroepingswerk schrijft ds. Mak na een korte inleiding over de situatie in Oldeboorn het volgende: *“Nu zouden wij in dit stadium graag via de commissie in contact komen met naar uw mening voor deze situatie geschikte Hervormde kandidaten. U zult begrijpen, dat wij met ‘geschied voor deze situatie’ doelen op een zekere mate van tact en wijsheid die o.i. onontbeerlijk is om verder te laveren en uit het woord ‘laveren’ kunt u afleiden dat een oecumenische ‘doordouwer’ in onze situatie meer kwaad dan goed zou doen. Overigens is laveren niet hetzelfde als schipperen”*. Er is landelijk al wel enige bekendheid omtrent de situatie in Oldeboorn. Ds. Mak voegt namelijk nog een PS aan de brief toe. *‘Uw commissielid ds. Zuidersma is bekend met de situatie in Oldeboorn en kan, indien nodig, u nog nader informeren’*

Er wordt een beroep uitgebracht op kandidaat J. Bakker uit Broek op Langedijk. Hij neemt dit beroep aan. Als ds. Mak op zondag 25 mei 1975 zijn afscheidsdienst heeft, kondigt hij van de kansel af dat op zondag 1 juni zowel in de ochtend- als in de avonddienst kandidaat J. Bakker zal voorgaan. Hij weet dan nog niet dat kandidaat Bakker hem zal opvolgen als eerste gezamenlijk te beroepen predikant. Het feit dat kandidaat Bakker het beroep aanneemt, vereist wel dat de overeenkomst aanpassingen moet ondergaan. Daarbij gaat het met name om het hoofdstuk Predikant en Financiën. Ook weer op last van hogere kerkelijke organen.

Afb.9 Ds. J. Bakker (1975-1984). Eerste gezamenlijk beroepen predikant (foto, archief PG Aldeboarn)

De bevestiging en intrede van ds. J. Bakker vindt plaats op zondag 12 oktober 1975. De dienst wordt geleid door twee predikanten te weten ds. T.J. de Heer, consulent van Hervormd Akkrum, die ook de bevestiging voor zijn rekening moet nemen, en ds. G. Baerends consulent van Gereformeerd Akkrum. “Ik kan zeggen dat ik door de Heer ben bevestigd” aldus ds. Bakker in een gesprek met de auteur. Tijdens de ambtsperiode van ds. Bakker (1975-1984) smelten de beide kerkenraden samen.

Verliep alles nu zonder interne problemen? Het antwoord is nee. Tijdens de vacaturetijd (mei 1984-juni 1985) ontstaat er één gezamenlijk kerkenraad. Zeventien Gereformeerde lidmaten zien hiermee de Gereformeerde kerk op z'n eind lopen. Had men aanvankelijk voor gestemd om te komen tot een federatief verband met de Hervormde gemeente (slechts 1 gemeentelid had tegen gestemd), nu richtten zij zich tot kerkenraad met de mededeling dat de ondergetekenden “gewoon lid willen blijven van de Gereformeerde Kerk”. Hun argumenten liegen er niet om. “Want door gebrek aan kennis wordt de echte prediking uit het oog verloren en ook de betekenis en de heiligheid van de sacramenten als een vrijblijvende zaak beschouwd” aldus de brieven-schrijvers.

Als in 1979 wordt besloten om alle avondmaalsvieringen gezamenlijk te houden, vindt er opnieuw een briefwisseling plaats. November 1979 geven 44 gemeenteleden van de Gereformeerde kerk in een

brief te kennen dat zij *“wensen het Avondmaal in eigen gemeente te kunnen vieren en vragen U op uw genomen besluit terug te komen”*. Als het verzoek niet wordt gehonoreerd, wenden de brieven schrijvers zich in december 1979 tot de Classis der Gereformeerde Kerken. Bij schrijven van 27 september 1980 doet de classis uitspraak. Uiteindelijk zullen de Avondmaalsvieringen gezamenlijk worden gehouden. Als er in 1981 wordt nagedacht om alle gebouwen in een Stichting onder te brengen, ontstaat er opnieuw onrust. 33 Gereformeerde leden ondertekenen een bezwaar tegen deze voornemens en richten zich aan de Gereformeerde kerkenraad. *“Stapje voor stapje heeft de kerkenraad er aan meegewerkt dat de Gereformeerde kerk binnenkort kan worden opgeheven om te worden ingelijfd in de Hervormde Gemeente (...). De Hervormde gebouwen zullen dan een kapitale verbouwing ondergaan, waarna de Gereformeerde kerk kan worden gesloten”*, aldus de brief schrijvers. De stichting er nooit gekomen.

De verkiezing van ambtsdragers blijft wel op basis van ‘bloedgroepen’ Onder ds. E. van der Sluis (1985-1993) wordt een beleidsplan opgesteld en door alle betrokkenen binnen de gemeente aangenomen. De getalsverhouding in de kerkenraad verdwijnt nu definitief. Naar kerkelijke afkomst wordt niet meer gekeken. Maar omdat de landelijke kerk het beheersvraagstuk maar niet kan oplossen moet het College van Beheer nog wel op basis van de “bloedgroepen” worden gekozen. Overigens, het verdwijnen van het College van Kerkvoogden heeft ook nog al wat plaatselijke stof doen opwaaien binnen de Hervormde gemeente.

De Protestantse Gemeente Aldeboarn.

Het probleem van het beheersvraagstuk behoort pas definitief tot het verleden als landelijk de PKN een feit wordt. Dat gebeurt op 1 mei 2004 als de kerkorde in werking treedt en de PKN een feit is. Door ervaring wijs geworden met de SoW perikelen, kijkt Aldeboarn de kat nog even uit de boom. Het zal nog 3 jaar duren alvorens alles in kannen en kruiken is.

Op 18 april 2007 ontstaat de Protestantse Gemeente Aldeboarn. De laatste predikant van de Hervormd / Gereformeerde federatie Aldeboarn is ds. P.K. Pit (2000-2006). Zijn opvolger ds. G.T. Molenaar (2007-2012) zal op 18 april 2007 de eerste predikant zijn van de Protestantse Gemeente Aldeboarn. Was de predikantsplaats onder ds. Molenaar voor het eerst in de geschiedenis er één van 80%, inmiddels is het weer een 100% predikantsplaats.

Overzicht van de kerkelijke stand 2012-2017

Leden	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Belijdende leden	206	211	213	209	208	212
Doopleden	190	176	180	188	201	204
Overige	94	91	94	95	94	99
Totaal	490	478	487	492	503	517

Onder overige wordt verstaan; niet gedoopt, meegeregistreerde, blijkgevers.

Lijst van pastoors van Oldeboorn zoals die voorkomt in “De Friese Huizen van de Duitse Orde” door J.A. Mol 1991.

1350	Wibrandus (F)
1389	Johannes (O)
1396, 1400 of 1404	Hoytetus Wibrandi (F)
Voor 1404	Sifridus (F)
Ca. 1404	Johan (O)
1405	Aemilius (F)
1468-1479	Reinerus (F)
1481	Ludolf Idsens (F). Hij was geen ordebroeder
1481-1485	Henricus Garbrandi van Akkrum (F)
1487	Meynert Martini (F)
1497	Johannes (M)ar (O)
Ca.1502-1508	Johannes Veezee (?) (O)
1508-1512	Cornelius van Delft (N)
1514-1528	Galienus Galko (F) Hij was geen ordebroeder
1529-1542	Menko (F) Hij was geen ordebroeder
1543-1544	Johannes Erler (N)
1554	Karolus (O). Gekozen door de parochianen. Zijn ambtsaanvaarding werd echter verhinderd door de commandeur.
1580	Nicolaus

De letters F, N en O staan voor Fries, Niet Fries en Onbekend.

Op 31 maart 1580 wordt door de Staten van Friesland de Rooms Katholieke eredienst verboden.

**Lijst van predikanten van de Hervormde gemeente Oldeboorn-
Nes.**

1596-1603	C.J. Alutarius
1603-1610	B. Bernardi
1610-1641	U. Epeus
1642-1648	J. Voskuil
1649-1651	E.H. Bornaeus
1651-1666	J.W. Wijngaart
1667-1682	B. Lemstra
1683-1687	A. Aatsma
1688-1706	P.R. Reddingius
1706-1753	M. van der Vecht
1754-1766	P. Nota
1766-1770	J.H. Nieuwold
1770-1772	P. Hoekema
1773-1781	H. Haga
1781-1785	J.E. Mebius
1786-1837	J. Heringa
1838-1885	A. Buwalda van Holkema
1886-1887	E.J. Homoet
1887-1891	dr. E.C. Gravemeyer
1892-1893	A. Jonker
1893-1896	Gemeente is vacant
1896-1943	P.J. Raap
1944-1946	J.G.F. Ankersmit
1946-1950	M.E. van der Veen
1950-1956	G.J. Geels
1956-1960	J.H.J.B. Austie
1961-1966	J. Kuipers
1966-1973	A.K.L. Boem

Lijst van predikanten van de Gereformeerde kerk van Oldeboorn.

1865-1869	J. ter Burg
1870-1875	J. Miedema
1876-1878	T. Dalhuizen
1880-1883	W.T. Nijenhuis
1884-1889	O.J. Geerling
1891-1896	J. Dekker
1896-1900	F. Bruinsma
1902-1905	J. Tangsma
1905-1913	C.W. de Vries
1917-1923	H. Hasper
1926-1947	F. Dresselhuis
1950-1954	R. de Vries
1956-1962	H.N. de Mooij
1963-1967	P. van der Berg
1970-1973	J. Mak

Lijst van predikanten van de Hervormd/Gereformeerde Federatie Oldeboorn.

1973-1975	J. Mak (zelfde als laatste predikant Gereformeerde kerk, zie hierboven)
1975-1984	J. Bakker
1985-1993	E. van der Sluis
1994-1999	drs. H.F. de Vries
2000-2006	drs. P.K. Pit
2007-2008	G.T. Molenaar

Lijst van predikanten van de Protestantse Gemeente Aldeboarn.

2008-2012	G.T. Molenaar (zelfde als laatste predikant Hervormd /Gereformeerde Federatie, zie hierboven)
2013-2020	P. Rozeboom
2022	B.J. van Tonder

Geraadpleegde bronnen.

- Wees Waakzaam en Vastberaden, 25 jaar Samen op Weg in Aldeboarn, Lykele van der Ven voorjaar 1998
- Naamlijst der Friese Gereformeerde Predikanten, J.J. Kalma 1964
- Inwoners van Oldeboorn 19e eeuw/ Hun huizen en boerderijen, Martin Groen 1997
- Kerke-boeck van Aldeboarn, Doelhôftskerke 250 jaar Een kroniek, Cor Waringa zomer 2003
- De Kerkelijke Goederen in Friesland deel 2, Mr. L.J. van Apeldoorn 1915
- De geschiedenis gaat door het eigen dorp deel 3 A. Algra
- De dagboeken van Lieuwe Jans de Jong 1825-1855, bewerkt door L.J. de Jong 1998
- Publicatie Kerkhistorische vereniging Folk en Tsjerke, Dr. H. Oldenhof 1988
- Kerks-inwijdings Leerreden met voor- en naschrift, ds. J. Ratelband 1753
- De Friese huizen van de Duitse orde, J.A. Mol 1991
- Geschiedenis van het Kruis- of Doumaleen te Aldeboarn, Martha Kist 2008
- De Afscheiding van 1834 in Friesland deel 3, Dr. J. Wesseling 1983
- Archief van ds. J. Mak inzake de Federatievorming, in bezit van Lykele van der Ven
- Kerkelijk archief van zowel de Hervormde gemeente als de Gereformeerde kerk, aanwezig in het Tresoar en in Aldeboarn
- Website: GereformeerdeKerken.info
- Bijdrage tot de oudste geschiedenis van Neder-Boornegebied, H. Halbertsma in De Vrije Fries deel 45 1962.

- Predikantenlijsten van Aldeboarn, website PG Aldeboarn.
- Chronique van Vrieslant, Winsemius 1622
- Beschryvinge van de Heerlyckheydt van Friesland, Schotanus 1664
- Historische wandelingen door Friesland, J. Hepkema 1970
- Acte van Afscheiding of Wederkeering Ulrum 1834, heruitgave september 2014
- Geschiedenis van Afscheiding en Doleantie, Dr. J de Wilde, 2^e druk
- Nes door de eeuwen heen, diverse auteur, 2014
- Tegenwoordige Staat van Friesland, derde deel, 1788

*Dat je altijd mag bedenken: waar veel schaduw valt is ook licht
(een Keltische zegenbede).*

